

מדוע התנכר יוסף לאחיו? – לפרשת ויגש תשע"ב

שיעורו של הרב מנחם בן יעקב

א. פתיחה

נעסוק היום בקושי הגדול בהתנהגותו של יוסף עם אחיו. תחילת שליחותו של יוסף היא לראות את שלום אחיו, זוהי ההתחלה "לך נא ראה את שלום אחיך", אך בפרשתנו כאשר יוסף פוגש באחיו אנו קוראים "ויכר יוסף את אחיו" ובעקבות כך יוסף מתנכר אליהם, מאשימם בריגול, ומסוכב את הדברים כדי שהאחים יצטרכו להוריד איתם את בנימין למצרים. ואז כשכלים הקיצים ויוסף עומד על תביעתו, מגיע הנאום הגדול של יהודה על חשיבותו של בנימין לאחים וליעקב ושיא דברי יהודה "ונפשו קשורה בנפשו... והיה כראותו כי אין הנער ומת... כי עבדך ערב את הנער" ורק לאחר נאומו הגדול והמרגש של יהודה, יוסף מוציא את האנשים מלפניו ומתוודע אל אחיו.

ב. יוסף מתנכר לאחיו

עם היוודעו לאחיו אומר יוסף "העוד אבי חי? ולא יכלו אחיו לענות אותו כי נבהלו מפניו" אין תשובה לשאלתו של יוסף בפרשתנו על מצבו של יעקב, לעומת זאת אותה השאלה כבר מופיעה בפרשת מקץ יחד עם תשובת האחים "השלום אביכם... העודנו חי? ויאמרו שלום לעבדך לאבינו עודנו חי ויקדו וישתחוו" מה ההבדל בין השאלה של מקץ לשאלה של ויגש, ומעל זה מהם הביטויים "ויכר- ויתנכר", מדוע הוא מתנכר אליהם, מה פשר ההתנהגות הזו, האם יש כאן נקמה של יוסף – 'אתם מכרתם אותי ועכשיו אתם במגרש שלי וכאן יש נקמה'.

מצד האחים יש חשש לנקמה מצדו של יוסף כמובא בפרשת ויחי "ויראו אחי יוסף כי מת אביהם ויאמרו לו ישטמנו יוסף והשב ישיב לנו את כל הרעה אשר גמלנו אותו" – האחים חוששים מנקמת יוסף ואומרים לו "אביך ציווה.. כה תאמרו ליוסף.. אנה שאת נא ושא נא לפשע..." האם יעקב אמר כך, לא! אלא הם חוששים שהגיע עת צרה ויוסף עלול להתנקם בהם, הן חושבים כי זו עת צרה כי בדרכם למצרים לאחר קבורת יעקב, יוסף נעצר ליד הבור וממלמל כמה מילים לבור שהשליכו אותו, אנו יודעים שהוא בירך ברכת 'שעשה לי נס במקום הזה', אך האחים חששו שיוסף אומר 'פה תהא קבורתכם'. ומהי תגובתו של יוסף לדברי האחים? יוסף בוכה בדברם אליו, כי מדבריהם נראה שהם חושדים בו על נקמה, ויוסף בוכה שהם חושדים אותו במה שאין בו, בייצר הנקמה. כבכיו של הכהן הגדול במסכת יומא 'על שחשדוהו שיעשה שלא כדין'.

אם כן המניע של יוסף הוא לא נקמה, ואף בהתוודעו אל אחיו הוא מוציא כל איש מעליו כדי שהאחים לא יתביישו, ורש"י מסביר שיוסף לא יכול לסבול את זה שהמצרים יישמעו את בושת האחים. אז אם יוסף לא רצה לבייש ואף לא רצה להתנקם מה פשר התנהגותו? כל זה למה?

ג. יוסף עומד על קיום חלומותיו

הרמב"ן אומר שיוסף חלם חלומות ובחלומות האלו "השמש והירח ואחד עשר כוכבים משתחוים לי" ולפני זה "והנה תסובינה אלומותיכם ותשתחוינה לאלומתי", יוסף חלם על המלכות שלו ועל עסקי אלומות והוא הבין שכל הסיפור המתקדם פה הוא בעסקי אלומות, יוסף מבין שראה בחלומות האלו נבואה שבעת עליו להגשימה.

ואנו שואלים – האם הנבואה זה גילוי מילתא על מה שיהיה, או שעל הנביא לפעול להגשים את הנבואה? התורה אומרת: "ויזכור יוסף את החלומות אשר חלם להם ויאמר מרגלים אתם", והנה התורה מגלה לנו שיש קשר בין החלומות ובין טענתו שהם מרגלים, אמר הרמב"ן שבראות יוסף את אחיו באים לקנות במצרים הוא הבין שהחלום של האלומות מתקיים מול עיניו בראותו את אחיו משתחוים לו כמו שהאלומות השתחוו לאלומתו בחלום. אך הוא יודע שיש לו עוד חלום בו "השמש והירח ואחד עשר כוכבים משתחוים" ועדיין לא הגיעו אליו בנימין ויעקב ולכן הוא מבין שיש לו תפקיד להגשים את חלומות אלו ולכן הוא אומר "מהרו ועלו את אבי" כי הוא רוצה למהר להגשים את החלומות. יוצא מדברי הרמב"ן שהחלום הוא כמו נבואה שעל יוסף להגשימה כדי שיעקב יגיע למצרים ובכך יתגשמו חלומותיו. ומכאן גם מובן מדוע יוסף לא שלח ליעקב שליח להודיע שהוא חי וקיים במצרים כי הבין שכרגע מוטל עליו להביא את יעקב למצרים, וגם מובן כי כל כוונתו של יוסף לא היתה חלילה בשביל לצער את האחים.

שואל בעל ה'עקדת יצחק': מי נתן ליוסף את החלומות? הקב"ה.
אז מדוע יוסף מנסה בצורה כזו גם להגשים את החלומות ומדוע לא נותן לקב"ה להנהיג את המציאות הרי אלו בסה"כ חלומות
ובעל החלומות הוא אשר יגיש פיתרון?

ד. יוסף – פועל כשליח

ועל כן אנו מגיעים למילת מפתח בכל הנהגתו של יוסף "שליחות"
יש הרגשה ליוסף שהוא שליח ההשגחה העליונה "כי למחיה שלחני אלוקים לפניכם" וכן כעבור מספר פסוקים "ועתה לא אתם
שלחתם אותי הנה כי האלוהים" יוסף מרגיש שיש לו שליחות והיא באה לידי ביטוי בכמה מישורים:
המישור הראשון הוא שליחותו האישית של יוסף בתפקידו כמשביר,
המישור השני הוא השליחות לתיקון הקשר בין יוסף לאחיו,
והמישור השלישי הוא השליחות אותה חש יוסף כלפי כל עם ישראל.

ונפרט:

השליחות הראשונה של יוסף היא מה שאומר יוסף לאחיו "כי למחיה שלחני אלוקים לפניכם", אני אחראי לספק לכם לארץ ישראל
למחיה לבית אבי וכל מה שאני עושה במצרים, זה לשלוח שבר רעב ועגלות אל משפחתי שבארץ ישראל לקיום בית יעקב.
ולכן אומר יוסף לאחים: "ועתה אל תעצבו ואל ייחר בעיניכם... כי למחיה שלחני אלוהים לפניכם"

השליחות השנייה של יוסף היא קיום הקשר עם האחים ותיקון חטא השנאת חנינם.
במפגש בין בנימין ליוסף, "ויפול יוסף על צוואי בנימין ויבך ובנימין בכה על צוואיו", מדוע נופל יוסף על צוואי בנימין –
וההסבר של רש"י שבנימין בכה על משכן שילה שעתיד ליחרב ויוסף בכה על שני בתי המקדש שעתידין ליחרב.
לכאורה אחרי נתק כל כך ארוך בין שני האחים שלא ראו זה את זה מובן מדוע הם מתחבקים ומובן גם למה הם בוכים, אך לא מובן
מדוע יוסף בוכה על המקדשים שבחלק בנימין ובנימין בוכה על המקדש שבחלקו של יוסף – היינו אומרים שכל אחר ייבכה על
הצרות שלו מדוע הם בוכים כל אחד על הצרות של השני.

ה. בכיו של יוסף – זרע לאהבת החינם

מספרים על הרב ר' אילעא לופיאן, משגיח בשיבת כפר חסידים, שהיה נוטל ידיים ראשון וממלא נטלה לזה שבא אחריו, והבא
אחריו היה נוטל וממלא לאחריו.

שאלו אותו מדוע אתה נוהג כך, הרי די בכך שכל אחד ימלא לעצמו? והרי בין כך כל אחד ממלא פעם אחת בלבד?
ענה הרב שבמנהגו זה הוא גורם להרבות גמילות חסדים כי כל אחד ממלא לא בשביל עצמו אלא בשביל חברו, וכך נוצרת מערכת
של גמילות חסדים וכל זאת בזכות זה שר' אילעא ממלא לעצמו את הנטלה פעמיים, וממילא כולם יתרגלו להיות גומלי חסדים.

כמובן שסיפור זה הוא משל לאחי יוסף.

מה היה חטאם של האחים? שנאת חנינם, יוסף רוצה לתקן את חטא האחים על ידי בית המקדש שנחרב בגלל שנאת חנינם, והוא
עושה זאת על ידי כך שבוכה על מקדשו אל בנימין "כל אחד נוטל ידיים מנטלת חבירו", כי התיקון לשנאת חנינם הוא על ידי אהבת
חנינם.

ולכן יוסף בכה על מקדשו של בנימין ולהיפך – ויש כאן תיקון לשנאת החינם וזריעת זרע אהבת החינם.
זה קשור לחיבוק בין יוסף לבנימין.

ו. מבחנו של יוסף: היחס לבני לאה

אבל איך מחנכים את האחים שזרקו את יוסף לבור ולאחר מכן מכרו אותו?
הרמב"ם בהלכות תשובה אומר שהתשובה האמיתית היא כאשר אדם יגיע לאותו מצב בו הוא חטא ולא יחטא שוב.
וזה פשר הדבר המוזר מדוע התגלגל יוסף למצריים, הרי יוסף התגלגל למצרים בגלל שהופלא לטובה על ידי אביו בכתונת הפסים
ומכאן שאסור לאב להפלות את אחד מבניו, ומדוע יוסף נותן לבנימין פי חמש משאר האחים כאשר הם מגיעים לביתו?, הרי יוסף
כבר היה פעם אחת בסיטואציה הזו ומדוע הוא בעצמו יוצר אותה עוד פעם לבנימין?
ומדוע יוסף מוסיף ומעורר את האחים על בנימין שבכך שמטמין את הגביע באמתחת בנימין מטיל הוא את האשמה על בנה של
רחל?
אלא שיוסף רוצה לראות אם האחים מתחרטים על מכירתו.

בתחילת הפרשה כתוב "וירדו אחי יוסף עשרה לשבור בר מצרים" הם יורדים לא כ'בני יעקב' אלא כ'אחי יוסף' ועל פי המדרש הם
אמרו שהם מוכנים לתת כל ממון שבעולם ובתנאי שהם יוכלו להשיב את יוסף.

האחים התחרטו על מכירת יוסף ומוכנים לחפש את יוסף בכל מצרים ובגלל זה הם מתחלקים לעשרה שווקים ובגלל זה יוסף קורה להם מרגלים, כי הם נכנסו בעשרה שערים ודרך בירור זה הוא מכריח אותם להביא את בנימין. אומר יוסף: 'אני אבחן אתכם ביחסכם לבנימין האם אתם מוכנים למסור את נפשכם עליו?' יאמרו האחים 'אבל בנימין גנב את הגביע!', ויאמרו האחים 'מדוע צריך למסור את הנפש על גנב?' אלא שלשם כך יוסף שם לכל אחד מהאחים את כספו באמתחתו כדי שיבינו שהשלטון מנסה לטפול עליהם כאחים עלילה.

אם כן הם מבינים שיש כאן עלילה כנגד בנימין, ולכן יהודה מציע שכולם יהיו עבדים כדי שבנימין ישוחרר

אך יוסף מבין שהמטרה פה זה בנימין ולכן ואמר שהדבר היחיד שהוא רוצה זה את בנימין, כדי לראות אם מוסרים את נפשם על בנה של רחל?
האם אתם מוכנים לעלות "לשלום אל אביכם"? כי אם אתם משאירים פה את בנימין זה אומר שאתם לא מתחרטים על מכירת יוסף, והאם אתם מוכנים למסור את נפשכם על בנימין?

ז. "אוי לנו מיום התוכחה – העוד אבי חי"

ולאחר שמגיע הנאום של יהודה שמוכן לפדות את בנימין בכל מחיר נגלה יוסף לאחים ואומר להם: "העוד אבי חי"? יוסף שאל אותם כבר בפרשת מקץ "העוד אבי חי" ומה קרה כאן? הרי כבר בשבוע שעבר הוא כבר קיבל את התשובה.

אומרת הגמ' במסכת חגיגה: "אוי לנו מיום הדין אוי לנו מיום התוכחה".
בפרשת מקץ היתה זו שאלה אמיתית לדעת את שלומו של יעקב, עכשיו יודע יוסף את שלום אביו, אך לאחר הנאום של יהודה, אומר יוסף לאחים: "אני יוסף אחיכם"! 'האם גם אז כשמכרתם אותי למצריים דאגתם לשלומו של אבי?' האם 'גם אז דאגתם לעניין "נפשו קשורה בנפשו" או שמה שהיה חשוב לכם זה למכור אותי?' 'אתם הרי מכרתם אותי'!
משל לאדם שאין לו חשק לקום לתפילה בבוקר, מזמנים לו עסק משתלם מאוד ורואים איך הוא קופץ ממיטתו בבוקר, ואז אומרים לאדם תוכחה – 'מדוע קמת לזה ולא קמת לעבודת ה'?'
על כך אומרת לנו הגמ' "אוי לנו מיום התוכחה" אדם אומר 'לא יכולתי ללמוד תורה כי לא היה לי זמן' ומראים לו שלדברים אחרים כן היה לו זמן....

וזה מה שיוסף מראה ליהודה: 'אתה נואם לי נאום גדול על "נפשו קשורה בנפשו", האם זה נכון שזה מה שמעניין אתכם, הרי "אני יוסף אחיכם אשר מכרתם אותי מצרימה"?!'
ולכן אומר יוסף "העוד אבי חי" – כי יוסף מנסה להחזיר את אחיו בתשובה, ולכן "ויכר אותם ויתנכר להם" כי היה על יוסף להגשים את החלומות, וכל זאת כדי להחזיר אותם בתשובה על מכירת יוסף, וזאת על ידי כך שיגיעו לסיטואציה כפי שהיתה להם בעת מכירת יוסף בה הם יכולים לוותר על אחד מבניה של רחל וכל זאת כדי שהאחים יידעו שהם מוסרים את נפשם גם על בני רחל.

ח. אילו ידעו את גודל שליחותם

יוסף משתמש ברעיון השליחות בפעלו – הן למחיה והן להחזיר את אחיו בתשובה.
אבל יש רעיון יותר עמוק בשליחות הזו מעבר לפרספקטיבה של הזמן, וזהו הרובד השלישי בפעלו.

חז"ל אומרים "וישמע ראובן ויצילהו מידיו" – אם היה יודע מה המשמעות של מעשיו ומה יכתבו חז"ל היה נושא את יוסף על כתפיו ומשיבו לאביו.
אותו דבר אומרים חז"ל על בועז "ויצבוט לה קליו" – אילו היה יודע, עגלים פטומות היה מאכיל את רות.
וגם על אהרון, אילו היה יודע שהכתוב יכתוב עליו "וראך ושמת בליבו" - בתופים ובמחולות היה יוצא לפני משה.
מה זאת אומרת 'אילו היה יודע' - שהכתוב מכתוב עליו או שהכתוב לא מכתוב עליו? - הרי זה ענקי עולם, וכי באמת משנה להם מה יכתבו עליהם.
היום הרבה מעצבי דעת קהל קובעים את עמדתם לפי הרייטינג, אבל פה אנו עוסקים בענקי עולם שמעצבים את דעת הקהל העולמית לעולמים אז מה פירוש הביטוי "מה הכתוב מכתוב"

אלא צריך להבין:

הכתוב מכתוב שאברהם הכניס אורחים או שיצחק התפלל שחרית,
ברור לנו שיצחק מממשיך את פעולותיו של אברהם, אך מתחדש מדברי הכתוב לנו שיצחק גם תיקן את תפילת מנחה.

הכתוב מכתוב דברים לנצח "תתן אמת ליעקב חסד לאברהם" – החסד של אברהם הוא דבר נצחי ומשפיע עלינו גם היום ולכן הוא כתוב בתורה.

ט. האם ראובן ידע את שליחותו?

הכתוב אומר "וישלחהו מעמק חברון", ומאידך "כי למחיה שלחני אלוהים לפניכם" – אם כן מה הקשר בין שני השליחויות? הרעב בא כדי לגלגל את ישראל למצרים ולקיים את ברית בין הבתרים, "ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה... ודור רביעי ישובו הנה" וכל תכלית היציאה למצרים היתה לבנות את עמ"י כדי שעמ"י יעלה כעם וירש את ארץ ישראל. ובזכות הצלה של ראובן הגיעו ישראל לארץ ישראל, נשאל, אילו ראובן לא היה מציל את יוסף האם פני ההסטוריה היו משתנים? כנראה שלא, כי נגזר על ישראל לרדת למצרים וראויים היו ישראל לרדת בשלשלאות של ברזל למצרים אלא ששלחן הקב"ה בעגלות עפ"י פרעה. הרבה אמצעים יש למקום "וישלחהו מעמק חברון" תחילת רעיון השליחות, הוא כדי לקיים את הבטחת ברית בין הבתרים.

י. יוסף פועל כשליח

האם יוסף ידע שהוא מביא את אביו ואחיו למצרים לגלות של מאתיים ועשר שנים? אי אפשר לדעת, אך אפשר לדעת שיוסף הרגיש שהוא עושה שליחותו של מקום. הוא הבין ש"למחיה שלחני אלוהים לפניכם", אך מחיה זו למה באה? ורעב זה למה בא? הוא הרי לא ידע את הסיבה ל"וישלחהו מעמק חברון".

יודעים אנו שע"י שליחותו של יוסף למצרים, נתקיים ביוסף שהודה בארצו "עברי אנוכי" ונקבר בארצו – בשכם, וגם את ארצו זכו ישראל לרשת בזכותו – כי בזכותו ירדו למצרים ונהיו לעם ואח"כ עלו לכבוש את א"י, וכוחו של יוסף בא ע"י הצלתו של ראובן. אם כן יוסף פועל כשליח וניתן לראות זאת במעשיו.

יא. שליחים שלא בידיעתם

השאלה היא 'אם ראובן היה יודע שהכתוב מכתוב עליו' לא כאל דבר פרטי של בני יעקב, אלא אם היה ראובן יודע את גודל השעה שבהחלטתו. אותו דבר בועז, הוא צבט לה קלי, האם הוא ידע שמזה יולד בן ויולד ממנו דוד המלך שיוליד את שושלת המלכות ויכתוב את ספר תהילים, וממנו יצא משיח? – הוא לא יודע, ולכן צבט לה קלי אך אם היה יודע היה עושה לה סעודת מלכים. אותו דבר אהרון שיצא לפני משה, האם הוא ידע שמתוך מפגש זה ייצא גדול הנביאים ונותן התורה? – הוא הסתפק ב"וראך ושמת בליבו", אילו היה יודע שעתה הוא ניצב בפני נותן התורה לעם ישראל היה יוצא לפניו בתופים ובמחולות. לפעמים אדם נמצא בצומת דרכים ולא יודע את עצמת השליחות, ולכן הכתוב מכתוב עליו לומר שיש לו שליחות לשעה ולדורות.

יב. בכל עושה הקב"ה שליחותו

רעיון השליחות אומר שהקב"ה עושה את שליחותו בכל, אפילו ביתוש שהרג את טיטוס, וק"ו שמתשמש בכני אדם לשליחותו של מקום כדברי הנביא ישעיהו "הוי אשור שבט אפי ומטהו בידם זעמי", ולהבדיל גם משה רבינו היה שליח של מקום, ששלחו ה' לקבלת התורה לעם ישראל. אם כן שלוחים רבים למקום ובפרשתנו זו אנו רואים את יוסף ממלא את שליחותו לגלגל את ישראל למצרים, האם יוסף היה מודע לשליחות? לאלוקים הפתרונים. למשה נאמר "וראית את אחורי לפני לא יראו" – מסביר החתם סופר שלא ניתן לראות מה הקב"ה מתכנן, אך ניתן להתבונן בפעליו של ה' בעבר ולהבין כיצד ה' מנהיג את העולם. הוא יתברך מגיד מראשית אחרית ואילו אנו מן האחרית נבין את הראשית. וממילא מובן שיוסף הבין שהוא שליח ההנהגה ולכן פעל כדי לעשות את שליחותו.

יג. "את אחי אנוכי מבקש"

המסקנה היא שלכל יהודי יש שליחות בעולמנו, יש לו תפקיד, אנו לא יודעים מהו אותו רגע של השליחות במהלך חיינו, יזכנו הקב"ה למלא את שליחותנו על הצד הטוב ביותר שלא נגיע למכירת יוסף שנגרמה משנאת חנם אלא רק לתיקון של מכירת יוסף על ידי יוסף הצדיק שנפל על צווארי בנימין ובכה על צרותיו של עם ישראל בנחלת בנימין, חורבן בתי המקדש. אם אדם יידאג קודם כל לשני, בין אם זה אשתו ובין אם זה החברותא שלו ובין אם זה משפחתו וכל זאת כדי שתפתח בנו תכונתו של יוסף "את אחי אנוכי מבקש"